

Т. CVII.

Р. 1912, кн. I.

Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTELLUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CVII.

1912, I B.

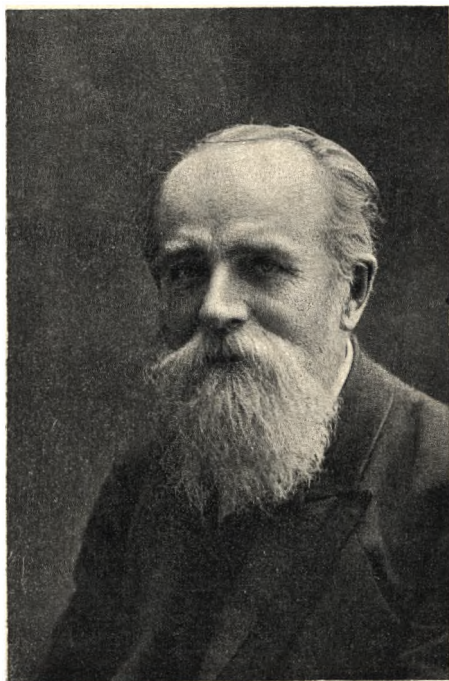
XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—•—•— Закінчено 14/IV с. с. 1912. —•—•—

Яков Шулгин

Пам'яті Якова Шульгина.

Подав Мих. Грушевський.

Дня 14 (27) листопада 1911 р. відійшов від нас дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка і київського Українського наукового товариства Яков Шульгин, оден з характерніших представників українського життя 1870-х рр.; визначний український історик і чоловік пам'ятний ідеалістичним настроєм і чистотою свого характеру.

Потомок щирого українського роду, в яким живо заховалися етнографічні й українофільські традиції, Яков Миколаєвич Шульгин, рано стративши батька, мав щастя виховуватися в домі свого дядька — одного з найвизначніших представників тодішніх київських наукових, поступових кругів професора київського університету Віталія Яковлевича Шульгина. Не маючи власної родини Віт. Шульгин щиро займався сім'єю свого брата і дуже дбав про розвій та освіту свого племеника. Початки свідомости малого Якова (родженого р. 1851) припали на пам'ятні часи загального суспільного пробудження Росії по кримській війні, і дім його дядька відбивав в собі дуже живо тодішні хвилі загального піднесення. Вчити ся йому довелося в найбільш поступовій з київських гімназій, другій, — котрою кермував оден з ініціаторів київських недільних шкіл Слепушкін, а вчили там немало визначних потім учених й педагогів (між иншими Драгоманів і Житецький). Під впливами дядька інтереси Якова Ш. рано звернулися до історичних наук, і потім вони були підтримані як гімназичною, так і університетською наукою: вступивши до київського університету, Яков Ш. працював

Прийнято на засіданні історичної секції 27 лютого 1912 р.

під проводом Антоновича і Драгоманова; заразом одначе пильно віддавав ся також педагогічній роботі, вважаючи її завданням свого життя, й багато працював по різних початкових школах. Одержавши в тім часі невеликий спадок, він відділив з своєї частки тільки деяку суму на довершенне своєї освіти, з решти ж утворив невеличкий фонд, що мав служити на заснування українських народніх шкіл, скоро тільки буде на те спромога. Сам же покійник, скінчивши 1874 р. університет, виїхав у довшу подорож за кордон; розширяв свої наукові відомости, слухаючи виклади по різних університетах, і приглядав ся до суспільно-політичних відносин (з подорожи сеї посилав і кореспонденції до різних газет). Між иньшим зблизивши ся до українських емігрантів, що осідали тоді в Женеві з Драгомановим на чолі, Ш. став брати участь в їх виданнях, і пізнійше на сі женеvські українські видання був обернений шкільний фонд Як. Шульгина, з огляду що на відкриті українських шкіл не було близької надії.

Вернувши ся з подорожи, покійний почав шукати собі занять по серцю — ділив свій час між педагогічною роботою і газетною, з початку в Києві, потім в Одесі; але перше ніж наладило ся його життя, спала на нього пригода, яка розбила всі його плани: 1879 р. його вислано „адміністративним порядком“ з Одеси на Сибір і там протримано без усякої причини чотири роки! Се тяжке заслання сильно підірвало і без того не сильне здорове покійника, а крім того, коли його нарешті повернено — закрило йому дорогу до школи, яко небажанадможному. Одначе ся неможливість віддати ся педагогічній роботі з тим більшою силою звернула покійного до занять наукових, історичних. Приїхавши з заслання до Києва і займаючи ся тут приватними лекціями, він заняв ся студіями над історією України XVII—XVIII в., і власне що зроблено було ним на історичнім полі, зроблено в сім часі, від повороту з заслання до виїзду з Києва на службу до Єлисаветграду. Я. Ш. зайняв ся близше т. зв. „Коденською книгою“ — протоколами воєнно-судної комісії, що судила в м. Кодні людей замішаних в гайдамацтві в рр. 1769—71 і при загальній бідности документального матеріялу для історії Коліївщини становить дуже важне джерело для пізнання її. Заразом виясняючи собі неясне становище Росії в сій історії, Я. Ш. спинив ся взагалі над трагічним конфліктом українського громадянства з політикою російського правительства: контрастом великої віри Українців в прихильність

московського царя і надій, які покладали вони, особливо народні маси, на поміч московського правительства, — і тих гірких розчаровань, які їм ся політика принесла. Як довідуємо ся від близьких приятелів покійного¹⁾, він представляв собі план своєї праці в трох частинах: а) відносини російського правительства до Гетьманщини після р. 1654, б) відносини російського правительства до правобережних Українців, що зістали ся під Польщею; в) „непорозумінне 1768 р.“. Таким чином се криваве „непорозумінне“, коли український нарід підіймав ся в тім переконанню, що чинить волю російського правительства і дістане від нього поміч для визволення від Польщі, і був за те криваво приборканий російським правительством на спілку з польським, — в обробленню покійного мало являти ся завершенням цілого ланцюха таких „непорозумінь“, які почали виникати зараз же після 1654 р.

З задуманої таким чином трилогії покійний насамперед обробив огляд відносин, чи конфліктів російського правительства до Гетьманщини, на ґрунті політичним і соціальним. Але хоч огляд сей написано дуже лагідно й обережно, все таки він не побачив світу в Росії (тодішня „Кіевская Старина“ Ф. Лебединцева його не прийняла, і надрукований з сеї праці був тільки оден розділ в часоп. Сѣверный Вѣстникъ 1887). Праця ся вийшла згодом уже, в 1899 р. в наших „Записках“ (т. ХХІХ і ХХХ). Друга частина, де автор, очевидно, мав між иньшим спинити ся на відносинах російського правительства до Палієвої козаччини і до гайдамаччини 1734 р., що дає такі сильні аналогії до Коліївщини, — зістала ся ненаписаною. Покійний взяв ся просто до оброблення історії коліївщини для нової „Кіевскої Старини“, веденої старою громадою, до котрої він стояв дуже близько. В 1890 р. тут і появилася головна праця покійного: „Очеркъ Коліивщини по неизданнымъ и изданнымъ документамъ 1768 и ближайшихъ годовъ“ (вийшла тогож року осібно, потім переложена і по українськи в ХХ т. „Історичної бібліотеки“).

Праця ся оперта головню на студіюванню коденської книги; мемуарну польську літературу Коліївщини покійний, зовсім справедливо, цїнив дуже не високо і відсунув на другий план. На підставі зібраного матеріалу покійний історик насамперед

¹⁾ Спомини В. Ів. Щербини — виходять в Х кн. Записок кїївського наукового товариства.

подає відомости про ватажків і військову організацію гайдамаків, стараючи ся вяснити одноцільність і організованість руху, далі спинаєть ся над участю різних народніх елементів в нїм: селян місцевих, Гетьманців, Запорожців; описує репресії польські і вкінці — відносини до коліївщини російського правительства і різних російських діячів; ся остання глава має вповні відмінний характер і власне входить в той загальний плян українсько-російських непорозумінь, задуманий автором. Перетяженне документальними подробицями, які автор — не маючи змоги видати свого актового матеріалу осібно, вводив до тексту, і деякий брак суцільности і прозорости викладу були причиною, що ся праця покійного автора не знайшла ширшого розповсюдження, але в наукових кругах була прийнята прихильно і зістала ся досі головною працею з історії Коліївщини. Тільки з боку польських істориків погляд на Коліївщину, як прояв соціального і національного протесту — безпосередне продовженне козаччини, проведений покійним у сій праці, викликав гострі атаки, на котрі відповідав і автор, і редакція „К. Старини“ (власиво Антонович).

Для характеристики історичних поглядів покійного характеристична також невеличка його статейка про П. Полуботка в Київ. Старині 1890 р. Вона мала служити певною поправкою до різкого осуду діяльности Полуботка, даного Лазаревським в супереч традиційним поглядам на нього, підтриманих Костомаровим. Признаючи Полуботка сином свого часу, так що його господарство було тільки типовим тодішнім старшинським господарством тих часів, покійний висував ідейні мотиви суспільної діяльности Полуботка і хоч кінець кінцем не важив ся зняти з нього обвинувачень за його приватну діяльність і зіставив його людиною негарною, „гріховним сином свого часу“, але все таки, хоч і в дуже обережній формі старав ся зрівноважити сей осуд признаннем безкористних, патріотичних побудок в його політичних виступах.

Ся цінна і дуже сильна як на неприхильні обставини наукова робота покійного урвала ся з початком 1890-х рр. З приватних лекцій трудно було прогледувати родину, а взявши посаду в елисаветградськїм відділі державного банку, покійний не міг в сій глухій провінції вести далі своїх наукових занять. Аж 1899 р. він покинув сю службу і вернув ся до Києва: його неблагонадьожність була нарешті забута і він міг почати педагогічну діяльність — рівно через 25 літ по скінченню універ-

ситета, коли його товариші вже виступували пенсію. З початку він вчив в одній з приватних гімназій, потім дістав посаду в державній, „першій“ гімназії, де вчив до самої смерті. На сей час припадає його участь в наших виданнях: він надружував тоді в „Записках“ згадану свою давнішу працю „Україна після 1654 року“ (1899), статтю про свого єлисаветградського приятеля В. Ястребова, з нагоди його смерті (ibid. XXX, 1899), і ширше справозданне з книги Єварницького „По слѣдамъ Запорожцевъ“ (т. XXXIV, 1900) — все підписане буквами Л. Ч.). Пізнійше педагогічна робота забрала всю енергію покійного — та й сили вже були не ті, підірвані всякими недогодами. Покійний близько стояв до українського життя, інтересувався ним живо, був одним з ближчих учасників заснування „Українського наукового товариства“ в Києві, засідав в його раді, — але працювати науково не мав уже сил.

Про те ніхто не думав, що кінець його такий близький. Нагло на лекції в гімназії дістав він серцеву атаку, потім іще в додаток, коли його відвозили до дому з гімназіального щитала трамваем (!), сильно перестудився, і за кілька днів його не стало.

Честь його пам'яті!...

